

46252

61.

PAULER ÁKOS EMLÉKEZETE

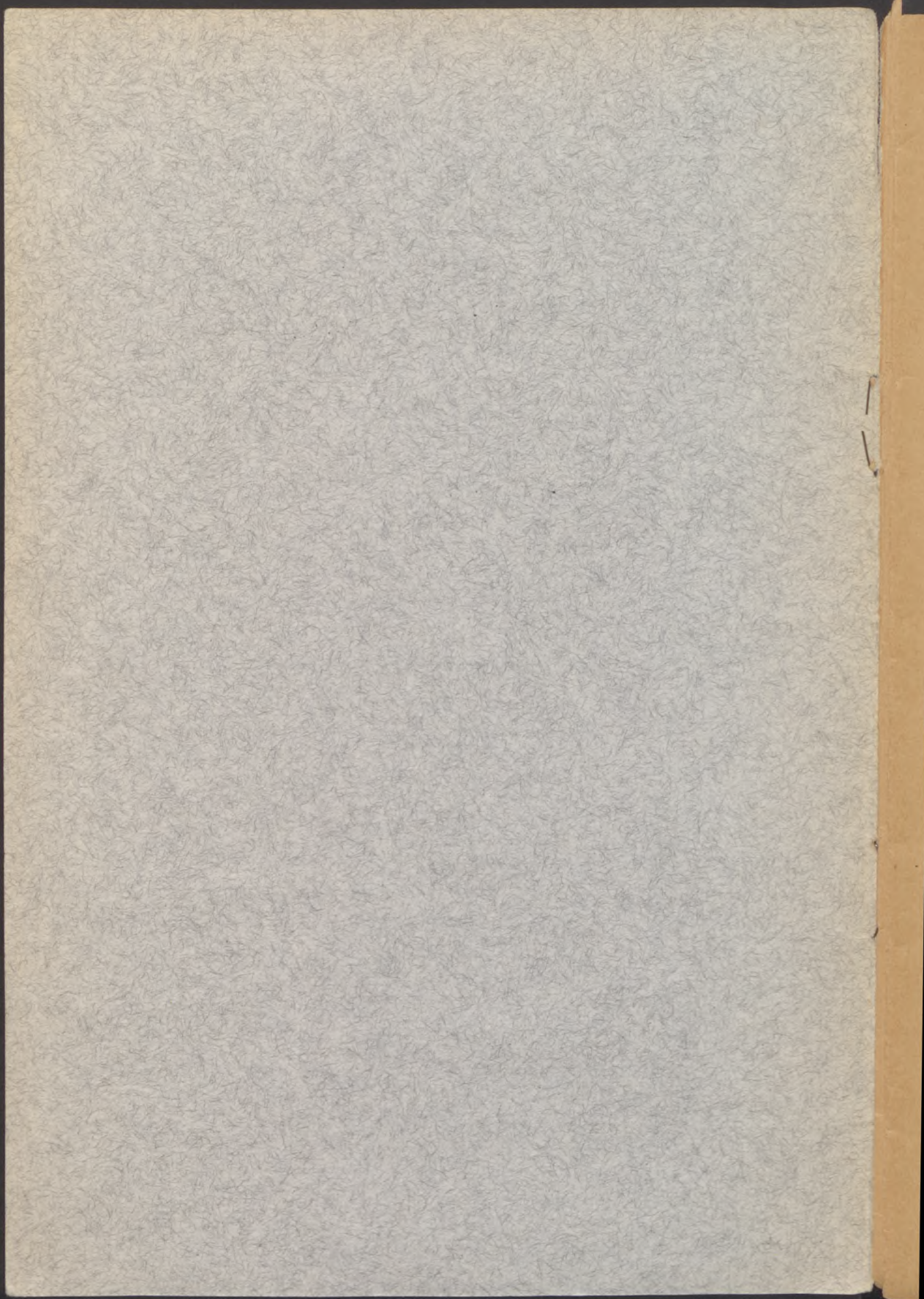
IRTA

HUSZTI JÓZSEF

Különlenyomat a «Parthenon» 1935. évi X. füzetéből.

BUDAPEST

1935

PAULER ÁKOS EMLÉKEZETE

IRTA

HUSZTI JÓZSEF

Különlenyomat a «Parthenon» 1935. évi X. füzetéből.

BUDAPEST

1935

46252

ORSZ. SZELHÉNY-NÖVÉNYVIA	
Növevénynapló	
193. év	539. sz.

Kiadja: Huszti József.
Stephaneum nyomda r. t, Budapest. — A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Még nincs egy éve, hogy Pauler Ákos egyesületünk elnöki székét elfoglalva (1933 február 19-én) a klasszikus műveltség értékéről szóló megnyitóját elmondotta. Beköszöntőjében mélytávlatú programot adott s egyúttal legsürgősebb kívánságainkat is összefoglalta. Minden reményünk megvolt arra, hogy egyesületünk az ő vezetése alatt céljainak megvalósításában hatalmas lépésekkel fog előretörni. Pár hónappal később — 1933 április 28-án — díszes közönség előtt ő maga ült felolvasó asztalunkhoz, hogy *Görög filozófia és modern gondolat* c. tanulmányával ismét hitet tegyen egyesületünk célkitűzése mellett. Két hónap múlva — június 29-én — a Gondviselés kifürkészhetetlen akaratából ez a nemes lélek legtermékenyebb és még bőséges gyümölcsöt ígérő életkorban megtért Alkotójához. Hogy halálával mit veszített a magyar tudományos élet, főleg a magyar filozófiai gondolkodás, arról a hivatottak már több ízben megemlékeztek. Úgy érezzük, hogy nekünk, a klasszikus műveltség barátainak is pótolhatatlan a veszteségünk: benne valóban az egyik leghivebb barátot veszítettük el. Az egyik leghivebb volt talán nem utolsó sorban azért, mert az a szellemi barátság, melyet lelki tusák, a gondolat-élet legmélyén lejátszódó vívódások érlelnek meg, később minden próbát valóban könnyű szerrel szoktak kiállni. Pauler Ákosnak közénk tartozása, élünkre állása külön nagy értéket nyer szemünkben amiatt, hogy őt a közönyösektől, a majdnem-ellenségektől hódította át a mi táborunkba az a rendkívüli kincs, melynek őrzésére és gyarapítására szövetkeztünk: a klasszikus műveltség. Kezdetben nem tartozott közénk, inkább volt hajlandó ellenünk állást foglalni. Amint azonban tudásban mindig előbbre és előbbre haladt, amint gondolatvilága megállapodott és rendszereződött, mindig több és több szál kapcsolta hozzánk, hogy végül is vezetünk, egyik legfőbb támaszunk legyen. Érdemes lesz ezt az átlagtól annyira elűtő fejlődést már csak azért is közelebbről szemügyre vennünk, mert önmagában véve mélységes tanulságot jelent, hogy az egyik legátfogóbb, legvilágosabb s egyben legfüggetlenebb magyar szellem aszerint érezte magát eszményeinkhez lekötöttnek, amilyen fokot magasságok felé törő szelleme a végső igazságokhoz vezető úton elért.

I

1902-ben, 26 éves korában jelent meg Paulernek a *Magyar Pedagógia* hasábjain *A pozitív pedagógia alapelveiről* írt értekezése. Ismeretes, hogy az ifjú Pauler filozófiai fejlődésének egyik állomása az akkor uralkodó pozitívizmus volt: mint annyi más kortársa, ő is Comte és Spencer Herbert hatása alatt a «pozitív» természettudományos filozófia módszerével próbálta megoldani a feltoluló problémákat. Hősünk egy időre a mechanisztikus biológizmusban köt ki: az élet törvényeit szinte teljesen voluntarisztikus és utilitarisztikus szempontból fejtegeti.

Ismeretes, hogy a végleges pozitívizmus általában szereti magát minden történeti kultúrától idegennek érezni. Találónan jegyzi meg Windelband, hogy vannak idők, amelyek egyszerre nehéznek kezdik érezni a multat szimbolizáló iskolatáskát s igyekeznek azt elvetni, abban a hitben, hogy e teheről megszabadulva közvetlenül a *valóság* karjaiba vethetik magukat. Arra talán a pozitivisták maguk sem gondolnak, hogy e magatartásukat is évezredek hagyományok irányítják: tudvalevőleg az epikureizmus, minden pozitívizmus végső szellemi őse, már a kezdet kezdetén hasonló szűkkeblűséggel viseltetett — legalább elvileg — minden szellemi tudománnyal szemben.

Ha az európai bölcsélet történetét végigtekintjük, meg nem szűnő harcot figyelhetünk meg a szellem és anyag, az idealizmus és materializmus között. A fejlődés ritmusát első sorban e küzdelem eredményei határozzák meg. S e ponton nagyon érdekes megfigyelésre nyílik alkalmunk: míg a szellem általában felfogni képes az anyagot, ha másként nem, legalább, mint a maga ellentétét, addig az anyag számára a szellem mindvégig idegen, sőt megközelíthetetlen marad. Ennek a megfigyelésnek pontosan megfelelő az egymással szembenálló pártok állásfoglalása a kultúrpolitika, közelebbről az iskolai tanulmányok kérdésében is: a szellem emberei sokkal megértőbbeknek bizonyulnak, mint a saját szakmájuk egy-egy rekeszébe bezárkózott ú. n. «természettudományos gondolkodók». A lelki humanisták, közöttük nagyon sokszor a természettudományok valódi nagyjai, már csak történeti gondolkozásra való beidegzettségüknél fogva is általában a legnagyobb megértéssel vannak mindenfajta szellemi érték iránt. Igazi humanistának a *homo sum, nil humani a me alienum puto* elv alapján eszébe sem juthat, hogy tagadásba vegye pl. a természettudományok fontosságát, nevelőértékét, elismertetésüknek szükséges voltát. A türelmetlenség, a humanisztikus hagyományokkal szemben elfogult, sokszor ellenséges álláspont, a történeti erőkkel való szakítás lehetőségének hangsúlyozása általában a materialista pozitívizmusban rekedt lelki szegények privilégiuma szokott lenni: nekik nem adatott meg, hogy a szellemet valaha is megértsék.

A «természettudományos gondolkodással» cégjelzett pozitívizmus az esetek túlnyomó részében tudvalevőleg irtóháborút

kezdt a humanisztikus, főleg az ú. n. klasszikus tanulmányok ellen. A rájuk fordított időt elfecséreltnek tartja s annál veszélyesebb pazarlásnak, mert ennek következtében más, sokkal hasznosabb tanulmányok kiszorulnak az iskolából. S ha az utóbbiak némi helyet kapnak is, ez a kicsikart eredmény alig jelent többet formáságnál. Azt még a pozitívizmus sem tagadja, hogy a klasszikus tanulmányoknak is lehet esetleg valami hasznuk, de hangsúlyozza, hogy ez a haszon nincs arányban a rájuk fordított idővel, még akkor sem, ha a legkitűnőbb módszerrel az elérhető legjobb eredményeket biztosítjuk. Ennek szerintük maga a tanulmányi anyag az oka, amely önmagában véve túlnyomó részben «haszontalan». A helyzet rögtön megváltozik, mielőtt e tananyag helyébe a hasznossági elvnek megfelelő tanulmányok, a természettudományok, a modern nyelvek, az anyanyelv stb. jutnak be a tantervbe.

Pauler Ákos főművében, a közismert filozófiai bevezetésben az erkölcsiséget a következőképpen definiálja: «Az erkölcsiség nem egyéb, mint az igazsághoz, mint végső eszményhez teljesen alkalmazkodó egységes cselekvési mód, illetőleg érzület». Ez a norma érvényes volt már a fiatal Pauler számára is, aki kezdetől fogva elsősorban ethikus lény. Amint igazságnak tartott, annak következményeit ingadozás nélkül levonja cselekvésben és érzületben egyaránt. Amikor a pozitívizmus vizein evez, akkor csak azt tudja hirdetni és követni, amit a maga igazságával egybehangzónak ítél és érez. Az igazság felismerésében tévedhetett, erkölcsi érzéke azonban a fenti definíció szellemében mindig töretlenül ép volt.

Ezek után nem is várhatunk tőle mást pedagógiai elveiben sem, mint következetes pozitívizmust. Oszttja pl. a pozitivistáknak történeti belátástól nem feszélyezett optimizmusát: ha a nevelés a pozitivisták elveknek megfelelően reformáltatik, az emberség új aranykora már nem várthat sokáig magára. A pozitivisták gondolkodás ugyanis az új nevelési eszmény, az új egészséges emberformálás segítségével hamarosan kifordítja sarkaiból a rozszant régi világot. Eljön az igaz hit és erkölcs kora, melyeknek alapjai nem kívülről kapott transcedens fikciók lesznek, hanem magában az egészséges szervezetben gyökerező valóságok. Az emberi szellem termékeinek tanulmányozását az ifjú Pauler is jogosultnak tartja, főleg a nyelvet, amely, mint minden kultúrának segédeszköze, «mindig fontos alkatrésze fog maradni mindenemű oktatásnak», azonban ezek az ismeretek nem elszigetelten és nem öncélú tanulmányokként kezelendők, hanem mint a szociológia egyes részei. Az eddigi hagyományos sorrend is felcserélendőnek látszik: «A növendéknek csak akkor lehet helyes világnézete, ha a természettudományokról halad a szellemi tudományokra és nem megfordítva. Mert az utóbbiak organizált összességét, vagyis a szociológiát, csak az előbbiek alapján értheti meg».

A továbbiakban már nem lehet meglepetés, hogy az ifjú

Pauler nevelési rendszerében a klasszikus tanulmányok fölötté rosszul járnak. Nagyon elégedetlen a korszakban szinte monopoliumot élvező, a Csáky-féle reformon már átesett gimnáziummal: «Mi sem mutatja annyira tanügyünk barbarizmusát és azt, hogy nem egységes egészséges didaktika, hanem a régi theologico-metaphysikai és a derengő pozitív világnézet lélek nélküli vegyülete, minthogy az élettant nem tanítjuk mindenkinek, míg ellenben a legszerényebb hivatalnoki pályára készülő ifjúnak is ismernie kell a latin rendhagyó igéket. Nem értjük azt, ami mindennap környékez és nagyképüsködünk az évezredek előtti élet részletkérdéseivel».

De nehogy félreértsük őt e kiszakított részlet alapján. Az ifjú Pauler nem azért elégedetlenkedik az utraquisztikus gimnáziummal, hogy helyébe egységesebb, kevésbé hasadtlelkű, a történeti hagyományokat azonban feltétlenül respektáló iskola-típust iktasson: neki olyan iskola kell, mely az ú. n. pozitív tanulmányok rendszerét teszi meg mindennemű tanítás alapjává, mégpedig azzal a hangsúlyozott célkitűzéssel, «hogy általuk a növendék pozitív világnézetet nyerjen, vagyis úgy kell tanítanunk a tudományt, hogy az bölcsészetté kristályosodjék». S a gimnázium monopoliuma nem azért fáj neki, mert ez magának a gimnázium célkitűzésének árt legtöbbször, hiszen ezáltal züllött le elit-iskolából mindenki iskolájává, hanem inkább azért, mert ezt a monopoliumot inkább szeretné az annyira óhajtott «pozitív» iskola számára biztosítani.

Az az erős történeti kultúra, melyet már a gyermek Pauler magába szívott, de fiatal korában teljesen feldolgozni még nem sikerült neki, mégis megőrizte attól, hogy a jelzett irányban a végletekig menjen. Megengedi pl., hogy helyesen tanítva a klasszikus tanulmányoknak is lehet hasznuk, azonban megmaradásuk feltételének tűzi ki, hogy megjavuljanak s több eredményt érjenek el. Fejtegetéseinek hátterében azonban érezhető a meggyőződés, hogy ő maga nem hisz ebben a javulásban s ez irányú gondolatkiegészítése csak arra jó, hogy a lelkében már eldöntött «ceterum censeo» szigorúságát legalább külsőleg enyhítse. Ennyivel tartozni vélt régebbi studiumainak.

Teljes mértékben magáévá tesz a pozitívizmus hasznosságát szempontját is. Mindennemű tanítás célja, éppen úgy, mint mindennemű nevelése, csak az lehet, hogy a növendéket felvértezzük a létért való küzdelemre. Ebből az elvből Pauler azt a következtetést vonja le, hogy a gyermeket zsenge korában semmi olyannal megterhelni nem szabad, amit későbbi életében hasznosítani nem tud. Éppen ezért a leggondosabb válogatásra van szükség: még az egyébként nevelőértékkel bíró tanulmányi anyagot is mellőzni kell akkor, ha az életre való előkészületet más anyaggal közvetlenebbül biztosíthatjuk. Így pl. tagadhatatlan — folytatja fejtegetéseit —, hogy a klasszikus nyelvek tanulásának van bizonyos haszna, de épp olyan kétségtelen, hogy ez a haszon «nem áll arányban nyolc évi nehéz munkával». Tehát vagy fölösleges e

nyelveket tovább tanítanunk, vagy a tanítási módszer rossz. Az előző esetben gyorsan fel kell cserélni az anyagot más tanulmányi tárgyakkal, az utóbbi esetben a legsürgősebb kötelesség a rossz módszert jóval felcserélni. A modern szociológiai kutatás azonban ráirányította a figyelmet arra, «hogy az előítéletek mennyibe kerülnek az emberiségnek, vagyis hogy az ezekből folyó felesleges erőpazarlás nélkül, amely oly hihetetlen számokban nyer kifejezést, mennyivel előbbre volnánk művelődésben és jólétben». Az utóbbi mondat világosan mutatja, hogy Pauler 1902-ben — ha kissé határozatlanul is — a klasszikus tanulmányokat alapjában véve a felesleges pazarlással járó előítéletek közé sorozta, amelyeknek az útból való el nem takarítása az emberi művelődés és jólét előrehaladásának akadályozásával egyértelmű.

II.

Egyik emlékbeszédében Pauler rámutat arra, hogy a csendes folyásúnak látszó kontemplatív filozófus-élet takarója alatt sokszor kívülről meg sem figyelhető forrongások játszódnak le s hogy a külső látszattal ellentétben szabálynak vehető, hogy a filozófus élete tele van szakadatlan belső küzdelmekkel. Rámutat arra, hogy e lelki harcok általában sokkal intenzívebbek, mint a problémáival birkózó szaktudós analóg vívódásai, «hiszen bölcselővé éppen az válik, kit a világ és az élet nagy problémái jobban érdekelnek, mert inkább nyugtalanítanak, mint másokat». Kétségtelen, hogy ez alkalommal Pauler, ha általánosságban beszél is, a saját élményeiből merít. Élményszerűnek látszik, szinte vallo-másshámba megy a folytatás: «Ép azért mérhetetlen lelki kín tölti be mindaddig, míg sikerül határozott világnézetet kivívnia magának s a gyötrelme alig csökken, ha a világképben időnkint ingatagságot vesz észre, mely annak folytonos újjáépítésére ösztönzi».

Az ő belső élete annál inkább predesztinálva volt erre a küzdelemre, mert kétségtelen, hogy a platonizmus, ahol végül is kikötött, legbensőbb lényének felelt meg: itt kellett tehát végre önmagát megtalálnia. De amíg ide eljutott, míg a határozott világnézetet, a *maga világnézetét* megtalálta, s annak ingatagságát — hogy az ő kifejezését használjuk — megszüntette, addig sok forrongáson, bizonyára sok lelki gyötrelmen ment át. Ismeretes, hogy a pozitívizmustól elfordulva, a kriticismus állomásán keresztül megtért teljes kifejlődése idején a szellemhez, mint a valóság tulajdonképpen alapjához: ezzel megtért önmagához, de egyben Platonhoz és Aristoteleshez, általában a görög filozófia legnagyobb hagyományaihoz is. A hazavezető úton a modern gondolkodók közül fontos irányítói voltak Husserl és Brentano, az antikok közül Platon és Aristoteles: ezeken kívül mindazok — aquinói szent Tamással az élükön a szkolasztikusok is —, akik az innenső «törédékes és tapasztalati világnak az előföltételét» az eszmében, «az érvényesben, az állandóban, az értékben és az

örökkévalóban» keresték és meg is találták. Hogy Pauler fejlődésében, melynek egyes állomásait megkeresni nem a mi feladatunk, mekkora szerepe volt a görög filozófiának, arra vonatkozólag két fontosabb dokumentumunk van. Az egyik az a felolvasása, melyet *Klasszikus tanulmány és filozófiai műveltség* c. 1920 április 30-án egyesületünkben tartott. (Kivonatossan megjelent Budapesti Szemle 1920 május-júniusi számában.) A másik forrás a már említett felolvasása egyesületünkben 1933 április 28-án: *Görög filozófia és modern gondolat*. Az első tanulmányban a görög kultúra lényegét a filozófiai reflexióban látja s még a középiskolában is Aristoteles tanítását sürgeti. A modern kultúra két forrása számára a görög gondolat és a keresztény hit, amelyek különben az ő szemében egymástól elválaszthatatlanok. Úgy látja, hogy az antik, főleg a görög forráshoz való állandó zarándoklás nélkül nincs modern filozófia sem, mely e nevet valóban megérdemelné: «... még ma is görög gondolatokból élünk, ma is görög kategóriák szerint gondolkodunk s új egyetemes, tudományos, vagyis filozófiai műveltség csak a hellén szellem termékeinek közvetlen forrásokból való ismerete alapján jöhet létre». Ami érvényes a filozófiára, érvényes általában a kultúrára is: «A görög szellem hegyóriásának árnyékában élünk; az által vagyunk és maradunk kultúremberek, hogy tekintetünket felfelé irányítva, annak ragyogó csúcsát soha sem tévesztjük szem elől». A második tanulmány a görög filozófia és a modern gondolat kapcsolatáról már részletesebben beszámol arról a diadalútról, mely a filozófia egész fejlődéstörténetén átvezet. Pauler úgy látja, hogy a filozófia története tulajdonképpen időnkint megismétlődő kísérletek sorozata a bölcsészeti magyarázatok újramegzéskére. A legjelentősebb újramegzések Sokrates és nagy tanítványai, továbbá szent Ágoston, Descartes és Kant nevéhez fűződnek. Ma is ilyen újramegzések korát éljük, melynek kiindulópontjai Bolzano tanítása az önmagában való igazságról — aminek felújítása különben Husserl nevéhez kapcsolódik —, továbbá Bergson új valóságelmélete, Rehmke tanítása az adottságokról és Scheler elmélete az értékismerésről. Mindezeknek a gondolkodóknak közös eljárásuk a fenomenológiai módszer, vagyis, mint kiindulópont, az adottságok alapvető leírása. Amde Bolzanóban Platon, Bergsonnál Herakleitos és Plotinos, Rehmke és Scheler gondolatvilágában pedig Aristoteles gondolatai élednek újra. Ebből Pauler azt a következtetést vonja le, illetőleg annak a meggyőződésének, saját legbensőbb élményének igazolását látja, hogy a modern filozófia mindinkább közeledik a görög bölcslethez. Amiből viszont következik, hogy ma inkább, mint valaha, a görög filozófia tanulmányának kell megelőzni és megalapozni minden filozófiai tanulmányt.

Mindebből kétségtelen, hogy Paulert első sorban a görög filozófia vezette el előbb a klasszikus műveltség, majd később a klasszikus tanulmányok értékeléséhez. A kolozsvári csendes évek beható tanulmányai, főleg a napról-napra rendszeresen olva-

sott Aristoteles új összefüggésekre hívták fel figyelmét: a filozófián, főleg a görög filozófia tanításainak későbbi sorsán keresztül ráeszmél arra s ezt a meggyőződését, mint győtrelemmel szerzettet, mint a legmélyebben átélt élményt, most már nem is tudná többé módosítani, hogy egész európai művelődésünk alapjában véve görög-római eredetű. E meggyőződésének most is minden téren elszántan levonja az összes következményeit: «... nincs olyan tudományos alapfogalmunk — fejtegeti —, melyet nem a görög szellemnek köszönnénk, aminő az anyag, szellem, erő, ok, okozat, tudomány, filozófia, elmélet, következtetés, módszer, indukció, dedukció stb. És nincs államéletünknek olyan mozzanata, melyet a görög gondolkodáson felépülő római ne színezne. Művelődési kategóriáink végül is görög-római kategóriák s örökké naív gyermek marad a történeti tudatosság terén, akinek ez nem ment át a vérebe.» Lassankint kialakul az az önkritikai módszere, hogy saját haladását aszerint mérje, mennyire sikerült gondolatvilágát a görögökére alapoznia. E felfogásának Aristotelesszel kapcsolatban ad kifejezést, de nyilvánvaló, hogy ötletét érvényesnek gondolja az egész görög-római kultúra területére: «Annál alaposabban értjük meg (Aristoteles) tanításait, a kutatás mentől tudósabbakká, s az élet mennél bölcsesebbekké tesz bennünket. Reá kell a jövőben építenünk, ha szilárdat és marandót akarunk alkotni».

Számunkra kimondhatatlan értékű tanulság, hogy Saulusból akkor lesz Paulus, a közömbösből, a majdnem ellenségből értünk küzdő harcos, amikor ő maga is hosszas vívódások árán eljut filozófiájában az igazságok örök, változatlan rendszeréhez, amikor sikerül neki «az egész változó, reális valóság fölé egy ideális magánvalókból álló valóságot» felboltoznia. Kétségtelen ebből, hogy a mi kincseink megbecsüléséhez bizonyos lelki érettség kell, ami még a kiválasztottaknak sem adatik mindig készen. De szükséges az is, hogy a megértés csírái a lélekben már eleve benne szunnyadjanak. A mi esetünkre nem tudok találóbbat idézni Goethe megfigyelésénél: «A semmirevaló csak semmirevaló marad s a kicsinyes természet, ha akár naponta érintkezik is az antik érzésbeli magasztossággal, azért ő maga egy hüvelyknyíval sem lesz nagyobb. De a nemes ember, akinek lelkébe Isten a leendő jellemnagyság és lelki emelkedettség képességét helyezte, a görög-római mult magasztos természeteivel való ismeretség és bizalmas társalkodás útján a legpompásabban kifejlődik s napról-napra szemmeláthatólag hasonló nagysággá növekszik».

III.

Életének ebben a korszakában Pauler nem alkotott kerekre formált pedagógiai rendszert, amelyet párhuzamba állíthatnánk a pozitivistá Pauler pedagógiai cikkével. Ennél jóval többet tett: míg a pozitivistá Pauler nem jutott el a tétlig, csak elméletileg foglalta össze a valóban alkalminak minősíthető pedagógiai betetőzést, addig a hazatalált idealista gondolkodó, legyűrve a kon-

templatív életforma iránt táplált, egyébként szinte megrendíthetetlen hajlandóságát, kivételesen belevegyült a gyakorlati életbe, hogy a magaszerzette igazságnak, a klasszikus műveltségi eszménynek szolgálatában vezető helyről, az Országos Közoktatási Tanács alelnöki székéből az új középiskolai reform előmunkálatait irányítsa. Később is szívesen hangsúlyozta, hogy az 1924. évi t.-c. megalkotásának előmunkálataiban és a törvényhez kapcsolódó tantervek és utasítások készítésében való közreműködésével legfőbb célja a humanisztikus művelődési eszménynek érvényrejuttatása volt.

Az 1924-iki középiskolai törvényt később szokás lett úgy bírálni, mintha ez ásta volna meg hazánkban a humanisztikus tanulmányok sírját. Kétségtelen, hogy ez a törvény egy olyan bomlási folyamat megindítója lett, melynek következményeit egy-hamar aligha heverhetjük ki: erről azonban a törvény előkészítői annál kevésbé tehetnek, mert hiszen az eredeti elgondolás éppen leglényegesebb részeiben soha sem léphetett életbe s ami belőle megmaradt, azt a különböző, egymást gyors ütemben követő módosítások, utólagos rendeletek, amelyek már nemcsak a törvény szellemével, hanem annak a betűjével is ellenkeztek, hamarosan szinte felismerhetetlenné tették.

A kritikusok, ha talán elismerik is a törvény előkészítőinek jóhiszeműségét, szeretik hangoztatni, hogy a háború után legjobb lett volna a *quieta non movere* álláspontjára helyezkedni s nem bolygatni reformkísérletekkel a meglevő helyzetet. Abban azonban tévednek, hogy a törvény előkészítői lettek volna egyben a reformmozgalom elindítói is. Csak emlékeztetbe idézem, hogy a háború után jóformán minden európai állam újjászervezte iskolarendszerét s főleg a középiskolákat formálta át. Ez a mozgalom hozzánk is átszapott s nagyon korán hivatalos helyen is formát öltött. A bolsevisták reformtörekvéseiről, amelyek sohasem jutottak tovább a tervezgetéseknél, nem is beszélve, már a bolsevizmus bukásának évében, 1919 december 5-én az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter kiadott egy körlevelet, amely a középiskolák reformját előkészíteni szándékoló, valamennyi középiskola tanári testületét véleményadásra felszólító kérdéseket tartalmazott. Ez a hivatalos irat volt tulajdonképpen a reform elindítója. Ismeretes, hogy a kérdésekben bennük volt burkoltan az ú. n. egységes középiskolát igénylő felelet s amikor a részletes előkészítés a közoktatási tanács újjászervezése után Pauler vezetésével megindult, a legfőbb törekvés az volt, hogy a miniszteri körlevél sugallatával ellentétben a humanisztikus tanulmányok kellő védelemben részesüljenek.

Kétségtelenül az 1924-iki eredeti elgondolás volt hosszú idő óta a magyar középiskolák történetében az első elhatározott lépés a humanisztikus tanulmányok fokozottabb térfoglalásának érdekében. S amilyen jogos volt pl. az egységes iskola híveinek az a megállapítása, hogy az új berendezkedés — mindig az eredeti elképzelést értem — az ő szempontjukból «visszaesést» jelent s

amennyire jellemző, hogy egyik konzervatív hirlapunk is az eredeti tanterveket «filológiába ájtatosítottaknak» minősítette s ilyeneként támadta, annyira igazságtalan a későbbi felülről kezdeményezett és elrendelt módosításokért az eszmei felelősséget a törvény előkészítőinek nyakába varrni. Pauler és munkatársai abban a hitben dolgoztak, hogy egy történetileg kedvezőnek látszó időpontban törvénnyel biztosíthatják azoknak a művelődési értékeknek érvényesülését, amelyeket az ú. n. egységes iskola állandóan fenyegetni látszott.

A humanisztikus gondolatot szolgálta a három típus felállítása, sőt az egységes jogosítás is, melynek jelentőségét később annyira félreértették. Mindkét berendezkedés végső célja az volt, hogy a gimnáziumot vissza lehessen adni önmagának és hivatásának. Pauler ugyanis lélekben mindig csak a gimnáziumra gondolt, melyet történeti iskolának szánt a leendő szellemi vezérkar számára. Gondolatát a legvilágosabban Aristoteles-kötetének előszavában fejtette ki, 1922-ben, a reformmunkálatok erősebb tempójú megindulása előtt: «... ma már tisztán látjuk, hogy az eddigi új humanisztikus gimnázium célkitűzését, mely abban állott, hogy az ifjú lélek a görög-római világ klasszikusain nemesedjék, ki kell egészítenünk a történeti gimnázium programjával. Ez annyit jelent, hogy a klasszikus tanulmányoktól — gyakran és méltán kiemelt formális képzőerejük mellett — annak megértését is elvárjuk, hogy a mi kultúránk is legbensőbb lényegében görög kultúra, a mi bölcséletünk is alapjában véve görög filozófia, a mi tudományunk is végső kategóriáiban görög tudomány.» A saját fejlődésének tanulságait vonja le, amikor a gimnázium tantervében előkelő helyet kíván juttatni a görög filozófusoknak: «Mai művelődésünk mibenlétét és valódi természetét csak az értheti meg alaposan, ki a nagy görög gondolkodókkal együtt élt s mintegy velük nevelkedett életének ép legfogékonyabb szakában». További következménye a saját fejlődése alapján leszűrt elveinek, hogy rendkívüli fontosságúnak véli az antik és keresztény világ kapcsolatainak mentől szemléltetőbb bemutatását: a görög-latin egyházatyák és a görög nyelvű evangélium tanulmányozása nélkül nem tudja elképzelni a vezető szellemek számára nélkülözhetetlen történeti öntudat teljesebb kialakulását.

Egyben mégis a maguk szempontjából igazuk volt azoknak, akik az 1924-iki reformot sürgősen módosítandónak ítélték: az új középiskola, főleg a gimnázium valóban fokozott követelményeket támasztott a növendékekkel szemben. Utólag is hangsúlyozhatjuk, hogy Pauler és munkatársai céltudatosan *nehéz* középiskolát akartak életre hívni. A megboldogult semmit sem emlegetett olyan sokszor és akkora hévvel, mint annak szükségszerű voltát, hogy a középiskolának, főleg a gimnáziumnak az elit számára kell berendezkednie. A könnyű középiskolát a nemzet jövője ellen elkövetett merényletnek, a társadalmat szétfeszítő értelmiségi proletariátus felelőtlen tenyésztésének minősítette. Ezen a ponton jóformán az egész társadalom, melynek többségét mégis

csak a szülők teszik ki, felsorakozott az eredeti elgondolás ellen. A *vox populi* győzött, de nem bizonyult *vox Dei*-nek. Egy évtized alatt bebizonyult, kinek volt tulajdonképpen igaza. Ha a törvény előkészítőinek intenciói érvényesülhetnek, az átmeneti nehézségek ellenére ma kétségtelenül jóval kisebb számú állástalan döngötné a diploma, vagy akár az érettségi bizonyítvány papirosával kezében már nemcsak az érvényesülés, hanem sokszor a társadalmi rend kapuit is.

Az előkészületek már befejeződtek, a tervezetből már törvény lett, amikor közvetlenül a végrehajtás megkezdése előtt a közoktatási tanács utasítást kapott az éppen csak elkészült tanterv revíziójára azzal a megokolással, hogy a görög nyelvnek újból az V. osztályban való kezdésével a gimnázium alsó osztályaiiban észlelhető nyelvtörődést okvetlenül ki kell küszöbölni. A közoktatási tanács, Paulerrel az élén, tisztában volt azzal, hogy itt nem egy akármilyen tantárgy birtokállományának megtartásáról, vagy csökkentéséről van szó, hanem az egész reform sorsáról. Ha a görög, mint a humanisztikus gimnázium specifikuma, mint olyan tárgy, mely a gimnáziumnak, mint külön típusnak, a legmélyebb létparancsa, éppen a maga sajátos területén háttérbe szorul, akkor az egész reform elvesztette értelmét s ezzel jogosultságát. A tanács a miniszteri utasítással szembeszegülve egyhangúlag arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a görög tantervi keret megbolygatása nemcsak az egész tanterv meglazítását jelenti, hanem a humanisztikus gimnáziumnak, mint külön típusnak a létjogát is megszünteti, a módosítás keresztülvihetetlen. S amikor ezt az álláspontot felelős helyen elfogadtatni nem sikerült, Pauler s vele együtt az egész tanács egyhangú határozat alapján tisztéről lemondott. S Pauler többé nem is tért vissza a tanácsba.

Ami a középiskolák területén ezután következett, az annyira közel van hozzánk s annyira ismert, hogy nem kell bővebben fejtegetnünk. Az még nem lett volna annyira katasztrófális, hogy a görög az V. osztályban kezdődött, ha a három típust, köztük a gimnáziumot, sikerül legalább a törvénytől megszabott keretben megőrizni. De hamarosan a törvénytől biztosított keret is összetört. Elkövetkezett az idő, amikor a középiskola területén szinte minden állandóan mozgott, egyik módosítás a másikat követte. A reformálás permanens folyamattá fajult s még attól sem riadt vissza, hogy a törvény előírásait rendeletileg módosítsa. Pauler teljes visszavonultságban fájdalommal szemlélte annak a műnek fokunkint végbemenő szétmorzsolását, melynek létrehozására éveken át munkaerejének, nemes idealizmusának javát szentelte.

S amikor egy évvel ezelőtt újból valószínűnek látszott egy átfogó reform, vagy legalább egy nélkülözhetetlennek gondolt általános rendcsinálás lehetősége, élünkre állt, hogy velünk együtt segítse megszervezni a «magasabb műveltségűek közvéleményét», olyan veszélyeztetett kultúrértékek megmentése céljából, melyek

nélkül a magyar nemzeti műveltség hiányos maradna. A közel-múlt személyes tapasztalatai nagyban hozzájárultak, hogy legfontosabb követelményként, amint magát kifejezte, tanügyi jogbiztonságot sürgessen: «hiszen minden nyugodt és elmélyedő iskolai munka lehetetlenné válik, ha a tanterv lényegbe vágó módosítása rendeletileg bármely pillanatban bekövetkezhetik». Zászlónk azonban, melyet a *vita contemplativa* csöndjét ismét elhagyva magasra emelt, mérhetetlen veszteségünkre rövid idő múlva kihullott kezéből. De eszméit és példáját, mint drága erőforrást, örökségként hagyta ránk. Emlékét, mint igaz férfiút, kegyelettel, szeretettel, büszkeséggel fogjuk őrizni.

